

Varlığıyla bana güç ve yaşama sevinci veren eşim Mustafa 'ya....

KADIASKER MÜLÂZİM RÛZNÂMÇELERİNDEN

“BOSTANZÂDE MEHMED EFENDİ DEFTERİ”

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
III-1. Dizi - Sayı: 12

KADIASKER MÜLÂZİM RÛZNÂMÇELERİNDEN
“BOSTANZÂDE MEHMED
EFENDİ DEFTERİ”

Hazırlayan
Yasemin BEYAZIT

ANKARA, 2020

Bostanzâde Mehmed Efendi, 1535/36-1598

Kadıasker mülâzım rûznâmçelerinden “Bostanzâde Mehmed Efendi defteri” / hazırlayan Yasemin Beyazıt. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2020.

vii, 192 s. : resim, tıpkıbasım ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; III-1. Dizi-Sayı: 12)

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978 - 975 - 17 - 4647 - 4

1. Bostanzâde Mehmed Efendi, 1535/36-1598 _ Biyografiler. 2. Osmanlı İmparatorluğu _ Yönetim ve politikalar _ Tarih _ Rûznâmçe defterleri. I. E.a. II. E.a. Bostanzâde Mehmed Efendi defteri. III. Beyazıt, Yasemin, hazırlayan. IV. Dizi

657.20956101525

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 04.11.2019 tarihli ve 785/22 sayılı kararı gereği 1.000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-17-4647-4

İnceleyiciler: Dr. Levent KURU

Doç. Dr. Ercan ALAN

Kapak Tasarım: Mustafa BEYAZIT

Seyfullah MERCAN

Baskı

Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.

Sebze Bahçeleri Caddesi Arpacıoğlu İş Hanı No:95/1 İskitler/ANKARA

Tel: (0312) 341 10 24 • Faks: (0312) 341 30 50

www.salmatbasim.com.tr • email: salmatbasim@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	VII
Giriş	1
A. Kadiaskerlik Bürokrasisi ve Mülâzemet Sistemi	1
1. Osmanlı İlmiyye Zümresi ve İdaresi	1
2. Kadiasker Rûznâmçeleri ve Tipleri	2
3. Mülâzemet Sistemi ve Mülâzım Rûznâmçeleri	5
4. Kadiasker Rûznâmçeleri Üzerine Çalışmalar	12
B. Bostanzâde Mehmed Efendi ve Mülâzemet Defteri	15
1. Bostanzâde Mehmet Efendi'nin Hayatı ve Kariyeri	15
2. Bostanzâde Mehmed Efendi'nin Mülâzım Rûznâmçesi	28
Kaynaklar	33
Metin	39
Dizin	121
Şahıs Adları Dizini	121
İlmiye Kurumları ve Terimleri Dizini	137
Yer Adları Dizini	139
Tıpkıbasım	143

Teşekkür

Osmanlı İlmîye zümresi hakkında yapılacak çalışmalar için kadıasker rûznâmçeleri önemli bir kaynak grubudur. Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam ismiyle yayımladığım doktora tezimde bu kaynak grubunu bütüncül olarak inceleyerek ulemanın mesleğe girişini ve meslekteki safahatını ortaya çıkarmaya çalışmıştım. Çalışmamda bu defterlerin atama/hareket, mülâzım ve cihet rûznâmçeleri olarak isimlendirilmesini de önermiştim. Kitabımın yayımlanmasından sonra kaynak grubunun tanınması ve ilgililerin kolaylıkla erişim sağlayabilmeleri için zikredilen defterlerin her birinden bir örnek yayınlamayı amaçladım. Çivizade Mehmet Efendi'nin atama rûznâmçe defteri bu çabanın ilk ürünüydü (2018). Elinizdeki bu kitabım da bu düşüncenin ikinci ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Her bir çalışma bir düşüncenin, gayretin ve sabrın ürünüdür. Çalışmam esnasında eğitim hayatıma önemli katkıları bulunan hocalarımın üzerimdeki etkisini daima hissettim. Öncelikle doktora eğitim sürecinde bu kaynak grubunun önemini bana kavratan ve bu alanda çalışmaya yönlendiren hocam Prof. Dr. Özer Ergenç ile yine kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal'a da okunmayan kısımlardaki yardımları için gönülden teşekkür etmek isterim.

Defteri yayına hazırlarken tashih konusunda yardımını esirgemeyen asistanım Sevil Gözübüyük'e müteşekkirim. Bostanzâde Mehmed Efendi'nin mezartaşları ile ilgili yardımlarını aldığım Yunus Uğur'a, Ferit Arı'ya, Anıl Kır'a ve Salih Güneş'e müteşekkirim olduğumu burada belirtmek isterim. Arapça kısımların okunması hususunda Osman Cengiz'den, Farsça kısımlarda ise Akram Nejabatî'den destek aldım. Kendilerine teşekkür borçluyum. Selim Karahasanoğlu'na da karşılaştığım zorlu hususlarda yaptığı yardımlar için minnettarım.

Kadıasker rûznâmçelerinin bulunduğu Meşihat Arşivi, Nuruosmaniye Kütüphanesi ve İSAM çalışanlarına her daim minnettarım.

Son olarak ise aileme, eşim Mustafa'ya ve kızlarım Nazlıgül ile Gülrü'ya bana kattıkları yaşama sevinci için müteşekkirim.

Yasemin BEYAZIT

Ekim 2020

Giriş

A. Kadısakerlik Bürokrasisi ve Mülâzemet Sistemi

1. Osmanlı İlmiyye Zümresi ve İdaresi

Osmanlı Devleti'nde medreseden yetişen ve Osmanlı belgelerinde “*vârisu ulûmi'l-enbiyâ' ve'l-mürselin*” olarak tanımlanan ulemâ zümresi, toplumun en itibar gören ve nüfuz sahibi grubudur¹. Ulemânın Osmanlı toplumunda hizmet verdiği üç önemli görev alanı vardır. Bunlardan birincisi “tedrîs” adı verilen eğitim öğretim faaliyetleridir. Medreselerde müderrisler tarafından yürütülen bu görev, bilginin nesilden nesile aktarılmasını sağlar. İkinci görevleri uhdelerinde bulundurdıkları kazâ yetkisidir. Yargılama, haklıyla haksızın ayırt edilmesi, haklaştırmamanın gerçekleştirilmesi bu yetki ile sağlanır. Üçüncü görev alanları ise iftâ'dır. Verdikleri fetvalarla, idarî, iktisadî, sosyal ve dinî hayatın çeşitli sorunlarının çözümüne katkıda bulunmuşlardır.

Osmanlı toplumunda bir sosyal grup oluşturan ulemâ zümresi, Osmanlıların tesis ettikleri bürokratik örgütlenmeyle devletin de önemli bir kolunu teşkil etmiştir. Bu anlamda İslam Tarihi'nde kurulan en örgütlü ve devlete bağımlı yapı, Osmanlı Devleti zamanında gerçekleşmiştir². Bu grubun en altında köylerde, kasabalarda hizmet veren imamlar, hatipler; onun üstünde küçük kasaba kadıları ile müderrisler bulunurken; üst mevkilerde büyük şehir kadıları ile Dâhil, Sahn statülü medreselerde görev yapan müderrisler yer almaktadır. Grubun, Osmanlı üst idaresindeki temsilcileri ise zümrenin en üst makamları olarak kabul edilen şeyhülislâm ve kadıaskerlerdir.

¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003, s.178.

² Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 107.

Ulemânın başı sayılan ve Fatih Kanunnamesi'nde veziriazamla aynı mertebeye konulan şeyhülislamlık makamı, şeriat alanına giren her türlü sorun hakkında fetva vermekle mükelleftir. XVI. yüzyıl boyunca şeriatın devlet işlerinde giderek hâkim bir noktaya gelmesiyle şeyhülislamlık makamının devlet içerisinde etkisi artmış, bir taraftan da şeyhülislamlık Ebussuud Efendi örneğinde olduğu gibi politik güce bağımlı hale gelmiştir³.

Kadıaskerler ise Dîvân-ı Hümâyûn'da ulemânın temsilcisidir. Yürütükleri en önemli görevlerden birisi ilmiyye zümresinin atama, azil, terfi işleri ile ilmiyye mesleğine girecek kimselerin belirlenmesini sağlayan mülâzemet sisteminin yürütülmesidir. Balkan yarımadası, Karadeniz'in batı kıyıları, Ege ve Akdeniz adaları Rumeli Kadıaskerliği'nin; Anadolu, Suriye, Irak, Arap yarımadası ve Mısır Anadolu Kadıaskerliği'nin yetki alanındadır. XVI. yüzyılın son çeyreğinde şeyhülislâmlık makamının yükselişiyle birlikte kadıaskerlerin yetki alanı daralmış, mevâlînin ve yüksek dereceli müderrislerin atama yetkisi şeyhülislâmın görev alanına girmiş, padişaha arzını ise veziriazam yapmıştır⁴. Bu dönemden sonra kadıaskerler kendi görev bölgeleri içerisinde mevâlî ile yüksek dereceli müderrislerin altında kalan kadı, müderris ve müftülerin atama ile azil işlemlerini yapmışlar; Rumeli Kadıaskerleri mevkice Anadolu kadıaskerliğinin üzerinde bulunduğu için ilmiyye mesleğine girecek adayların işlemlerini de yürütmüşlerdir.

2. Kadıasker Rûznâmçeleri ve Tipleri

Rûznâmçe defterleri kadıaskerlerin idaresindeki ilmiye zümresinin mesleğe giriş, atama, terfi ve azil gibi görevlerinin ürünü olarak ortaya çıkmış defter grubudur. XVI. yüzyıl'da "Rûznâme-i Hümâyûn"⁵ olarak adlandırılan defterler

³ İnalcık, *Klasik Çağ*, s.179.

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 157.

⁵ Nuruosmaniye Kütüphanesi (NOK), Rumeli Kadıaskerliği Rûznâmçeleri (RKR), 5193/2, Vr. 5b.

daha sonra “rûznâmçe” olarak adlandırılmaya başlanmış⁶; literatürde genellikle bu isimle anılmış ve Meşihat Arşivi’nde “rûznâmçe” isimle kataloglanmıştır⁷.

Farsça kökenli rûznâme kelimesi gün anlamına gelen “rûz” ve mektup manâsındaki “nâme” kelimelerinden oluşmaktadır. Rûznâme, günlük kayıtların tutulduğu defter, günlük, gazete anlamlarına gelmektedir⁸. Rûznâme kelimesi-ne küçültme eki eklenmesi suretiyle oluşturulan ve günlük tutulan küçük defter anlamındaki “rûznâmçe”, aynı zamanda günbegün kayıt tutan Osmanlı kalemlerinin adı da olmuştur. Bunlardan birisi de “rûznâmçe-i askerî” olarak adlandırılan kadıaskerlik kalemidir⁹.

Kadıaskerlerin uhdelerinde bulunduğu görevler nedeniyle kadıasker kalemlerinde üç tip rûznâmçe defteri kaleme alınmıştır. Rûznâmçelerin birincisi, kadıaskerlerin yetki alanlarında bulunan kadı, müderris ve müftü atamalarının yer aldığı atama rûznâmçeleridir. Kadıaskerler ilmiyye zümresinin özlük işlerini, atamalarını yürütürken, uygun gördükleri atamaları ve ilmiyye mesleğine girmesini uygun gördükleri adayları Divân günlerinde padişaha arz ederek padişahın onayını almışlardır. XVI. yüzyılın sonuna kadar haftada dört gün arza girerlerken, bu tarihten sonra genellikle pazar ve salı günlerinden birinde arzlarını sunmuşlardır¹⁰. Koçi Bey, Sultan İbrahim’e sunduğu raporunda

⁶ Rûznâmçe terimi ve bu terimle adlandırma usulü, Osmanlı bürokrasisinin kadıaskerlik dışındaki diğer birimlerinde de kullanılmıştır. Çünkü pek çok kurumun günlük işleri ve bu işlere dayalı kayıt sistemi vardır. Defterhâne-i Âmirî’de tutulan timar ve zeâmet tevcihlerinin kayıtlı bulunduğu defterlere Timar Rûznâmçe Defteri denilmektedir. Bâb-ı Defteri’ye bağlı Büyük Rûznâmçe Kalemi ve Küçük Rûznâmçe kaleminde tutulan defterler de kalemlerinin ismini almışlardır. Hazine Dairesinin baş kalemi olan Büyük Rûznâmçe Kalemi mukâtaa, mevkufât ve cizyeden elde edilen gelirleri her gün kaydedirdi. Bunların yanı sıra teşrifatçının tuttuğu atamaların, elçi ağırlamaları sebebiyle giydirilen hilatlerin, ödenen bahşişlerin, kabul edilen pişkeşlerin kaydedildiği bir teşrifat rûznâmçesi de bulunmakta idi. Osmanlı bürokrasisinin farklı birimlerinde üretilen bu defterlerin ortak noktası, birimleriyle ilgili kayıtların günü gününe kaydedildikleri defterler olmalarıdır. Bilgin Aydın-Rıfat Günelan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 175-176; *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s.96,161-162; Halil Sahillioğlu, “Rûznâmçe”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul 1988, s. 115.

⁷ İsmail Erünsal, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Rûznâmçeleri”, *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI, İstanbul 1981, s.3-15.

⁸ Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 2. Cilt, Say Yayınları, İstanbul 2009, s.2862.

⁹ M.Kemal Özergin, “Eski Bir Rûznâmeye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri”, *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 4-5, 1973-74, s. 270; Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.2862.

¹⁰ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhül-Abbâr*, C. II, *Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, Haz. M. Hüdayi Şentürk, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 90.

kadıaskerlerin arz günü defterlerini okuyup filan kadılığı filana verin şeklinde arz sunduklarını ifade etmektedir¹¹. Kadıaskerin arzıyla birlikte padişahın onayı alındıktan sonra atama kayıtları, sonuna “...*pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda sadaka buyuruldu*”, “...*pâye-i serîr-i ma'delet-masîre arz olundukda sadaka buyuruldu*”, “*pâye-i serîr-i sa'âdet-masîr savbına arz olundukda sadaka buyurulub kayd olundu*”¹² şeklindeki arzı formüle eden kalıplaşmış ifadeler eklenerek kadıasker dairesinde bulunan rûznâmçe defterine kaydedilmiştir. Böylece ilmiye kariyeri için büyük öneme sahip atama rûznâmçe defterleri oluşmuştur. İlmiye zümresinin atama, yer değiştirme (tebdil), azil kayıtlarının bulunduğu bu defterler, ilmiye zümresinin mansıbdâ, mekânda ve grup içindeki hareket biçimlerini açıklamak için vazgeçilmez bir veri kaynağı oluşturmaktadır¹³. Atama rûznâmçelerinde, kazâ sınırlarında yaşanan değişimlerin zikredildiği ilhâk ve ifrâz kayıtları da bulunmaktadır¹⁴. İfrâz ve ilhak konusunda ayrı bir defter tutulmamış, konu kadılık bölgesini ve kadının gelirini doğrudan ilgilendirdiği için bu kayıtlar da rûznâmçe defterine kaydedilmiştir. Bunların haricinde atama rûznâmçelerinde ferman, arzuhal suretleri de bulunabilmektedir¹⁵.

Rûznâmçelerin ikincisi, kadıaskerlerin cihet ve tevliyet tevcih etme görevlerinin bir ürünüdür. Fatih Kanûnnâmesi'nde kadıaskerlerin bu görevleri açıkça belirtilmektedir¹⁶. Bu hüküm gereğince kadıaskerler imâm, müezzîn, hatîb, vâiz,

¹¹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 157; *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danışman, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, s. 95; *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmakcioğlu, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 133, 289.

¹² NOK, RKR, 5193/4, Vr. 1b-2a.

¹³ Örnek bir defter için bkz. Yasemin Beyazıt, *Kadıasker Atama Rûznâmçelerinden “Çi-vizâde Mehmed Efendi Rûznâmçesi”*, TTK Yay., Ankara 2018.

¹⁴ Bu kayıtları kullanarak Osmanlı'da kazâ sınırlarının değişimini inceleyen bir makale kaleme alınmıştır. Bkz. Yasemin Beyazıt, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Kazâ Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler”, *Doğu Batı, Osmanlılar III*, Ankara 2010, s. 75-98.

¹⁵ Tutulma biçimleri bakımından atama defterlerinin dönem dönem farklı özelliklerinin olduğu tespit edilmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıl defterlerinde genellikle görülmemesine rağmen, XVIII. yüzyıl defterlerinde atama kayıtları içerisinde arzuhal, mahzarlar ve fermanların bulunduğu belirlenmiştir. Tutulma biçimleri bakımından atama defterlerinin dönem dönem farklı özelliklerinin olduğu tespit edilmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıl defterlerinde genellikle görülmemesine rağmen, XVIII. yüzyıl defterlerinde atama kayıtları içerisinde arzuhal, mahzarlar ve fermanların bulunduğu belirlenmiştir. İsmail Gündoğdu, “Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. VI, S.2, Sakarya 2009, s.701.

¹⁶ *Fatih Sultan Mehmed Kanûnnâme-i Âl-i Osman (Tablil ve Karşılaştırmalı Metin)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 13; Tevkii Abdurrahman Paşa, “Osmanlı Kanûnnâmeleri”, *Millî Tettebular Mecmuası*, C. I, S. 3, İstanbul 1331, s. 540.

cüzhân, mütevellî ve câbî gibi vakıf maaşı alan kişilerin atamalarını padişaha arz etmeksizin yapmışlar ve bu atamalar cihât rûznâmçesine kaydedilmiştir¹⁷. Cihât rûznâmçeleri¹⁸ zamanla isim değişikliğine uğramıştır. Tutulduğu *rûznâmçe-i askeri* kalemine nispetle *askeri rûznâmçe*¹⁹ olarak adlandırıldıkları gibi XVII. yüz-yılın son çeyreğinden itibaren alfabetik bir biçimde kaza adına göre tutuldukları için hurûfât olarak da isimlendirilmişlerdir.

Rûznâmçelerin üçüncüsü ise aşağıda ayrıntılarıyla üzerinde durulacak olan ilmiye mesleğine yeni girenlerin kaydedildikleri mülâzım rûznâmçeleridir.

3. Mülâzemet Sistemi ve Mülâzım Rûznâmçeleri

Osmanlı Devleti, ilmiyeye girişi mülâzemet sistemi ile sağlamıştır. İlmiyenin anahtarını mollalara ve müderrislere vermiş, onlara belirli kadrolar tahsis etmiştir. Bu kadrolar ilmiyeye giriş sağladıkları için mülâzemet yolu olarak adlandırılmıştır. Mülâzemet yolu ya da kadroları, XVI. yüzyılın ortalarında klasik şekillerini kazanmıştır. Bu kadrolardan ulemânın mülâzım verebilmesi için en önemli gereklilik, medreselerde ve mevleviyette hareketin gerçekleşmesi, yani görev değişikliğinin yaşanmasıdır²⁰. Görev yerinde değişiklik yaşanan ya da hareket eden ulemânın, hangi kadrodan kaç kişi mülâzım verebileceği kural-larla belirlenmiştir. Âlimler, bir görevden diğerine atandıklarında ya da terakki aldıklarında “*teşrîf*” namıyla bir kadroya sahip olmuşlardır. Bu aşamada, ulemânın kaç öğrencisini ilmiyeye katabileceği onların işgal ettiği pozisyonla doğru orantılıdır. Örneğin Ebussuud Efendi Rumeli kadıaskerliğinden şeyhülislam-lığa atanırken altı öğrencisini ilmiyeye dahil etmiştir. Aynı süreçte Çivizade Mehmed Efendi, Sahn müderrisliğinden Rumeli kadıaskerliğine atanmış ve üç öğrencisini ilmiyeye katabilmiştir. Teşrîf yolunun yanı sıra şeyhülislam-lar “*fet-va eminliği*”, kadıaskerler de *tezkirecilik* kadrosundan her altı ayda birer öğrenci-lerini ilmiye zümresine dahil etmişlerdir.

İlmiyeye girişte müidlerin daha seçkin bir mevkileri bulunmakta idi. En az “Dâhil” statülü medreselerde görev yapan müderrisler, müidlerine ilmiye mesleğinin kapılarını açabilmiştir. Bir müderris bir diğer medreseye ya da kadı-lığa atandığında ya da emekli olduğunda ayrıldığı medresedeki müidine ilmiye

¹⁷ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 14.

¹⁸ Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam*, TTK Yay., Ankara 2014, s.15.

¹⁹ Şerife Eroğlu Memiş, “Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurufat ya da Askeri Rûznâmçe Defterleri ve Önemi: Kaza-yı Kudüs-i Şerif Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, 39, Haziran 2013, s.118.

²⁰ *Tarih-i Raşid*, C.IV, İstanbul 1282, s. 48.

yolunu açmıştır. Bu yolla ilmiyyeye girmeye “*muidlikten*” ya da “*iâdeden*” adı verilmiştir.

“*Müstakillen*” olarak adlandırılan kadro ayrıcalıklı bir statüye işaret eder. Bazı dânişmendler gösterdikleri hizmetleri ve başarıları nedeniyle hocaları tarafından müstakil olarak arz edilmiştir. Bu yol genellikle molla ve şeyh çocukları için kullanılmış, ulemâ hizmetlerinden memnun kaldığı bazı öğrencilerini de bu yolla ilmiyyeye katmıştır.

Nevbet yolu bir zafer kazanılması, padişahın tahta geçmesi, sûr-ı humâyûn, ulemâdan birinin önemli bir eser kaleme alması gibi sebeplerle sisteme toplu bir mülâzım girişini sağlamaktaydı. İlan süresi üç yıldan dokuz yıla kadar değişmiştir. Nevbet zamanlarında da kimin hangi sayıda öğrencisini ilmiyyeye katabileceği âlimin rütbesi ile doğru orantılıdır.

Ulemanın vefatı halinde ise yukarıda zikredilen kadroların dışında yeni bir mülâzemet yolu açılırdı. Ulemâ vefat ettiğinde dânişmendlerinden hangilerinin mülâzım olabileceği ilmiyye bürokrasisi açısından tespiti gerektiren bir durum idi. Rumeli kadiaskerleri XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genellikle Süleymaniye ya da Sahn müderrislerinden birini mümeyyiz olarak atamış, mümeyyiz de âlimin öğrencilerini sınav ederek liyakatlerine göre sıraya sokmuştur. Hocalarına uzun yıllar hizmet edenler ilk sıralarda yer almış, öğrenci sayısına bağlı olarak bazen tamamı bazen de bir kısmı mülâzım olabilmıştır.

Yukarıda çok kısa bir biçimde anlatılan mülâzemet sistemi ile ilmiyyeye giriş sağlanmakta idi. Medrese mezunu bir dânişmend intisap ettiği mollasının isteği ve bir görevde hareketi üzerine ilmiyye kariyerine girmeye hak kazanır ve bu kişiye, bir göreve aday anlamına gelen “mülâzım” denirdi. Rumeli Kadiaskeri mülâzım olması istenen adayı padişaha arz eder ve arzın onayından sonra deftere kaydederdi. Bu defterler tutuldukları dönemde “rûznâme-i hümayûn”²¹, “defter-i mülâzımîn”²² şeklinde adlandırılmıştır. Mühimme defterinde yer alan bir hükümde de “mülâzım defteri” olarak adlandırılmıştır.²³ Atâî de, “defter-i mülâzımîn” terimini kullanmıştır.²⁴ Koçi Bey raporunda, dânişmendlerin Hâric, Dâhil ve Sahn’da uzun müddet dânişmend olduktan sonra mülâzım olup

²¹ NOK, RKR, 5193/3, Vr. 7b; Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi (MA), *Rumeli Kadiaskerliği Rûznâmçesi* (RKR), 184/7, s. 4.

²² NOK, RKR, 5193/3, Vr. 44a.

²³ *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, Haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA yay., İstanbul 2002, s. 312.

²⁴ Nevîzâde Atâî, *Hadâikül-Hakâik fî Tekmiletüş-Şakâik*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 323.

rûznâmçe-i hümayûna kaydedildiklerini yazmıştır.²⁵ İlgili literatür incelendiğinde, kimi zaman bu defterlerin “rûznâmçe”, “mülâzemet” ya da “dânişmend” defteri olarak adlandırıldıkları görülür.²⁶ Bu defterler, Meşihat arşivinde²⁷ ve Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde ayrı bir tasnife tabi tutulmayarak, Rumeli kazaskerliği rûznâmçeleri başlığı altında kataloglanmışlardır.²⁸ İçerikleri dikkate alındığında defterlerin mülâzım rûznâmçesi olarak adlandırılmasının uygun olduğu görülmektedir.

Atama ve cihet rûznâmçe defterleri Anadolu ve Rumeli kadıaskerlikleri tarafından ayrı ayrı tutulurken, mülâzımların arz edilmesi ve kaydedilmesi sadece Rumeli Kadıaskerliğinin görevi idi. Gelibolulu Mustafa Âlî, Rumeli kadıaskerinin bu görevine dikkat çekmiş, bir dânişmendin Rumeli kadıaskerinin defterine kaydedildikten sonra mülâzım zümresinin üyesi olduğunu ifade etmiştir.²⁹ XVII. yüzyıl müverrihlerinden Hezarfen Hüseyin Efendi³⁰ ile Nimeti Efendi de, mülâzım yazmanın Rumeli kadıaskerlerinin vazifesi olduğunu belirtmişlerdir.³¹

Tespit edilen ilk mülâzım kayıtları II. Bayezid devri başlarına aittir. Topkapı Sarayı arşivinde tespit edilen D.9555 numaralı defterde³², 1485 yılından başlayan kayıtlar 1533 yılı ile nihayetlenmektedir. Kayıtlar hükümdar dönemlerine göre gruplandırılarak yazılmış, âlimin ismi belirtildikten sonra altına mülâzım isimleri sıralanmıştır. Aynı arşivde 5605/1 numaralı ikinci defterde³³ ise ilmiye-ye giren yeni mülâzımlar ile Anadolu ve Rumeli’de infisal döneminde bulunup mülâzemet süreçlerini tamamlamaya çalışan müderris ve kadıların listesi birlikte

²⁵ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 42

²⁶ Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, I, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul 2005, s.60; İsmail Erünsal, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan”, s.4; Bilgin Aydın-İsmail Kurt, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülsımlık Arşivi Defter Kataloğu*, İsam Yay., İstanbul 2006,, s. 40.

²⁷ *Bâb-ı Meşihat Şeyhülsımlık Arşivi Defter Kataloğu*, s.47-54.

²⁸ İsmail Erünsal, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan...”, s. 47-54.

²⁹ G. Mustafa Âlî, *Künhül-Abbâr*, s. 71; Ayrıca bakınız Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü’t-Tarih-i Künhül-Abbâr*, Haz. Ahmet Uğur vd., Kayseri 2006, s. 281.

³⁰ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisül-Beyân Fi Kavânin-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İl-gürel, TTK yay., Ankara 1998, s. 202.

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1984, s. 231.

³² *Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2018,, s.21-33;

³³ Ercan Alan-Abdurrahman Atıl, *Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2018,, s.35-43.

yer almaktadır. Burada da âlimin ismi verildikten sonra mülâzımlarının adlarına yer verilmiştir. Zikredilen defterler mülâzemet kayıtlarının ilk örnekleridir.

Mülâzım kayıtlarının tutulması hususunda Ebussuud Efendi'nin Rumeli kadıaskerliği dönemi belirleyici olmuştur. Defterlerin tutulması hususunda Atâî, Ebussuud Efendi'nin biyografisinde önemli bilgiler verir. Onun Rumeli kadıaskeri olduğu döneme (1537-1545) kadar mülâzemet kaydında titiz davranılmadığını, bir şekilde herkesin ilmiye mesleğine girdiğini ve bu dönemden sonra mülâzımlar için müstakil bir rûznâmçenin tutulmaya başlandığını belirtmiştir.³⁴ Topkapı Sarayı arşivinde tespit edilen defterler Atâî'nin bahsettiği sürecin bir ürünü olmalıdır. Arşivde tespit edilen 1501-1506 tarihli mülâzım kayıtlarını içeren ikinci defterde (5605/1) yeni mülâzımlar ile infisal döneminde bulunanların birlikte kaydedildikleri dikkati çekmektedir. Tespiti yapılan birinci defter ise ondan tutuluş biçimi bakımından farklılık göstermekte ve yaklaşık kırk beş yıllık mülâzım kayıtlarını içermektedir. Bu defterlerde ortak özellik olarak listelemenin kullanıldığı, mülâzemet yolları hususunda sınırlı bilgiler verildiğini söyleyebiliriz. Atâî'nin anlatısı Ebussuud Efendi'nin defterlerin tutulması hususunda yeni yaklaşımlar getirdiğini göstermektedir. Topkapı Arşivi örneklerinden sonra günümüze gelebilen en erken tarihli mülâzım rûznâmçesi, Ebussuud Efendi'nin kadıaskerliğinin son dönemlerinde tutulmaya başlanan 951-959 (1544-1545/1551-1552) tarihli defterdir³⁵. Defter, Ebussuud Efendi'nin Rumeli kadıaskerliğinin sonlanmasından sonra tutulmaya başlanmış, Çivizâde Şeyh Muhyiddin Mehmed Efendi ile Bostan Efendi'nin Rumeli kadıaskerlikleri dönemindeki mülâzım kayıtlarını içermektedir³⁶. Bu defter tutuluş usulü bakımından öncüllerinden farklılıklar gösterir. Defterde âlimin ismi zikredildikten sonra mülâzım adı ve mülâzemet yolunun bilgisi verilmektedir. Bu yönüyle defter kendisinden sonra klasik biçimi alacak olan tutuluş usulünün şimdilik ilk öncü örneği olarak kabul edilebilir. Bu defterden yaklaşık otuz beş yıl sonra tutulan, günümüze ulaşan ikinci müstakil mülâzım rûznâmçesi olarak kabul edilen Bostanzade Mehmed Efendi'nin defteri de bu klasik biçimin önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

Ebussuud Efendi'nin Rumeli kadıaskerliği devri, defter tutulma usulü hususunda aynı zamanda Anadolu Kadıaskerliği ile koordinasyonun güçlendirildiği bir dönemdir. Mülâzım yazma görevi her ne kadar Rumeli kadıaskerinin görevi

³⁴ Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik*, s. 184.

³⁵ MA, RKR, 178/1.

³⁶ Nedim Ceylan, *951-959 (1544-1556) Tarihli Rumeli Kadıaskeri Rûznâmesi*, İÜEF Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyetleri Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, Ekim 1980.